

**FEQÎYÊ TEYRAN'IN DİVAN'INDA YER ALAN ŞÉXÉ SEN'AN
HİKÂYESİNİN VAHDET-İ VÜCUD AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

Evaluation Of Şéxé Sen'an's Story Which Take Place In Faqîyê Teyran's Divan In
Terms Of The Vahdet-i Wujud

Sevda AKTULGA GÜRBÜZ

Dr. MEB Öğretmen,

Teacher

Van / Turkey

ysfgrbz65@gmail.com

ORCID ID: 0000-0003-1450-4632

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 03 Nisan / April 2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 21 Mayıs / May 2021

Yayın Tarihi / Date Published: 15 Haziran / June 2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Atıf / Citation: Aktulga Gürbüz, Sevda. "Feqîyê Teyran'ın Divan'ında Yer Alan Şéxé Sen'an Hikâyesinin Vahdet-i Vücut Açısından Değerlendirilmesi". *Van İlahiyat Dergisi*, 9/14 (Haziran 2021): 44-63.

İntihal: Bu makale, Turnitin yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by turnitin. No plagiarism detected.

web: <http://dergipark.gov.tr/vanid> | mailto: vanyyuifd@yyu.edu.tr

Copyright © Published by Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi /
Van Yuzuncu Yil University, Faculty of Theology, Van, 65080, Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All rights reserved.

Özet

Şiir, masal ve destan yazarı olan Feqiyê Teyran, tasavvuf edebiyatının önemli şairlerinden biridir. Yaşantısı üzerinde derli toplu bilginin bulunmadığı müellifin şiirlerinin derlendiği Divan adlı eserinde en uzun manzume olan Şéx Sen'anî, dikkat çekici ve oldukça öğretici bir hikâyedir. Hikâyenin Fars, Türk ve Kürt edebiyatında tasavvuf meşrepli şairler tarafından sıkça kullanıldığı görülmektedir. Hikâyede; Hristiyan kızın sevgisine ulaşmak için elindeki maddî-mânevî makamları terk eden, içki içen, Hristiyan olan, zünnar bağlayan şeyhin yolculuğu üzerinden Feqiyê Teyran, mecâzi aşktan ilâhi aşka seyr-i sülûku anlatmaktadır. Bu aşk; Muhaddis, mutasavvıf ve adı kaynaklarda Abdürrezzâk olarak bilinen şeyhin ibretlik kıssasında, vahdet-i vücûd anlayışı içerisinde değerlendirilmektedir. İlâhi nûrun mazharını sevdiğinde gören Şéxin hikâyesinde Feqî, ilâhî isim ve sıfatların hüküm ve eserlerinin zuhûrunun insanda gerçekleştiğini anlatmaktadır. Vahdet-i vücûd anlayışı ile alakalı vahdet-kesret, tecellî, cezbe, hayret, cemâl, yakîn, aşk gibi tasavvufî kavramların eserinde geçiyor olması, varlığın birliğini ispatlamak için geçerli, sağlam ve ikna edici hususlar olarak öne çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Divan, Şéx Sen'anî Hikâyesi, Feqiyê Teyran, Vahdet-i Vücûd, Tasavvufî Kavramlar.

Evaluation Of Şéxé Sen'an's Story Which Take Place In Faqiyê Teyran's Divan In Terms Of The Vahdet-I Wujud

Abstract

As a writer of poetry, fairy tales and epics, FeqiyêTeyran is one of the important poets of Sufism literature. There is no compact information on his life, the author's poems are compiled in his work called Divan, ŞéxSan'anî which is the longest poem in it and is a remarkable and very instructive story. It is seen that the story is frequently used by Sufi poets in Persian, Turkish and Kurdish literature. In the story; to achieve the love of the Christian girl, FeqiyêTeyran narrates the journey of the sheikh who for his love was a drinker, been a Christian, and tied a zünnar,abandoned the material and spiritual positions in his hand. He tells about the seyr-i sulûku from metaphorical love to divine love. This love; Muhaddis is

evaluated in the understanding of wahdat-i wujut in the exemplary parable of the sheikh whose name is known as Abdurrezzâk in the sources. In the story of Şêxin, who sees when he loves the appellation of the divine light, Feqî tells that the decrees and works of divine names and attributes occur in man. The fact that mystical concepts related to the principle of wahdat-i wujud, such as wahdat-qasrat, manifestation, temptation, amazement, congregation, yakîn, and love are mentioned in his work, stand out as valid, solid and convincing matters to prove the unity of existence.

Keywords: *Divan, Story of ŞêxSan'anî, FeqîyêTeyran, Vahdet-i wujud, Sufi Concepts.*

Giriş

Kürt edebiyatının en önemli temsilcilerinden biri olan Feqiyê Teyran, şiirlerinde ilâhî aşk yolculuğunu sade ama etkili bir dille anlatmıştır. Şiir ve destanlarında tasavvufî öğeleri kullanması, yaşadığı coğrafyanın ve kültür havzasının etkisinde kaldığını göstermektedir.

Asıl ismi Mihemet olan Feqiyê Teyran, Van'ın Müküs (Bahçesaray) ilçesinde rivâyetlerde emir olan Mir Abdal'ın oğlu olarak Hicri 971, Miladi 1563 yılında doğmuştur.¹ Medrese eğitiminin büyük kısmını, Müküs'te geçirmiş daha sonra Cizre'ye gitmiş orada Meley-î Cizîri ile tanışmış ve onunla şiir atışmaları yaptı. İlk başlarda Mele'nin üslûbuna uygun şekilde şairliğini geliştirdi. Şairliğinin olgunluk döneminde kendine özgü, rahat, akıcı, sözlü anlatım geleneğine dayalı bir üslup yarattı. Bu biçim ve üslup, şiiri anlaşılabilir ve okunabilir unutulmaz bir şâir hâline getirdi.²

Feqiyê Teyran, dizelerinde saklı bir divandan bahsetmişse de günümüze ulaşan müstakil bir divanı bulunmamaktadır. Şu an bilinen Diwan'ı ise ölümünden uzun yıllar sonra başkaları tarafından bulunan eserlerinin farklı el yazmaları nüshalarının bir araya getirildiği, içinde şiir, gazel, kaside, mesnevi, manzum eserlerinin bulunduğu ve divan hâline getirildiği bir eserdir. Bu eserde derlenen şiirler şunlardır:

1. Şêx Sen'an: Zahit ve âbid olan Sen'an şeyhinin Ermeni bir kıza olan aşkı anlatılır. Zâhirî ve bâtinî ilimlere vakıf olan Şêxin bu aşkla nefis mücadelesini kaybettiği görülse de ilâhî

¹ Muhammed Emîn Zekî Beg, *Kürtler ve Kürdistan* (İstanbul: Nûbahar Yayınları, 2010), 165-166; M. Xalid Sadını, *Feqîyê Teyran Jıyan, Berhem û Helbestên wî* (İstanbul: Nûbahar, 2014), 47-48.

² "Dizanin meddahê kê me, Di hezar û yek û sihan
Senaxwanê melê me, Li hemû erd û cihan"

"Bilir misiniz ben kimin meddahıyım, Bin otuz birde

"Mela'nın meddahıyım ben, Tüm mekân ve yerlerde" Mehmet Uzun, *Kürt Edebiyatına Giriş* (İstanbul: İthaki Yayınları), 2007, 24; Feqîyê Teyran, *Divan û Diwan Feqîyê Teyran*, çev. Kadri Yıldırım (Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, 2014), 17; Sadını, *Feqîyê Teyran*, 42.

aşkın cazibesine kapılan âşığın iradesini bu aşka teslim ettiği ve en ulvî değerleri bu aşk için unuttuğu anlaşılmaktadır.

2. Kelâ Dimdimê: Şiir, XVII. yüzyılda Kürtler ile Safeviler arasında gerçekleşen Dimdim Savaşı'nda katledilen Kürtlere ağıt özelliği taşır.

3. Zenbîlfiroş: Diyarbakır'ın Silvan ilçesinde miroğlu zenbilfiroşun bir gün avlanırken mezardan geçişi esnasında ruh dünyasında geçirdiği hâller ve zenginliği bırakıp sepet satma hikâyesi anlatılır.

4. Bersîsê 'Abid: Abid bir rahip olan yaşlı Bersis'in şeytan tarafından kandırılmasını konu edinir. Feqî, bu örnekle imanın kıl kadar ince olup her an vesvese ile kopabileceğini göstermek istemektedir.

5. Ey Av û Av: Bu şiirinde varlık ve nefis mertebelerini ele alan Feqî, gür akan suyu insanlarla bütünleştirerek coşku ve heyecanın, ömrü boşa geçirmenin yarattığı pişmanlığını aktarmaktadır.

6. Ayrıca; Fege û Mele, Dilo Rabe, Ellah Çı Zatek Ehsen e, Îro Ji Dest Husna Hebib, Bi Ar Kerîman, Ez Çi Bêjim, Çı Beyan Kêm, Dilber, Feqiyê Teyran û Dilber, Qevlê Hespê Reş, Feqiyê Teyran û Roj, Dewran, ê Bên, Mıhacır, Sîseban, Feqé û Bilbil, A Dilêman, Qewi Îro Zeif Halım³ gibi şiirler eserde bulunmaktadır.

Feqiyê Teyran; Feqiyê Gerok, Muksi, Mim û He, Mîr Mihê, Mehmûd, Xoce gibi lakaplarla anılmakta ve Müküs, Cizre, Finike gibi şehirlere ilmi seyahatlerde bulunmuştur.⁴ Feqî'nin, tasavvuf, felsefe, kelim, fıkıh, hadis, astronomi, mitoloji, edebiyat, peygamberler tarihi gibi ilimleri bildiği eserlerinden anlaşılmaktadır. Feqî'nin; Allah, peygamber sevgisi ve tasavvufla ilgili şiirler yazmasına rağmen hangi tarikata mensup olduğu, silsilesi, şeyh ya da şeyhleri bilinmemektedir. 1641 yılında Müküs'ün Werezoz köyünde vefat etmiştir.⁵

Feqî, şiirlerinde genel olarak Allah'ta fâni olmanın yollarını aramaktadır. Bu arama, genellikle şeyh mürid birlikteliğinde vahdet-i vücûd ile irtibatlı olarak açıklanmaktadır. İlâhi

³Ayrıntılı bilgi için bkz; Sadınî, *Feqiyê Teyran*,19-164; Feqiyê Teyran, *Divan*, 22-30; Necat Özdemir, *Zembilfroş Hikâyesi Bir Araştırma ve Analiz* (İstanbul: Ravza Yayıncılık, 2012), 118; Muhammed Zahir Yıldız, "Bersis Âbid Hikâyesi", *Gülistan Aylık İlim ve Kültür Dergisi* (Kasım 2012), 47.

⁴ Feqî'nin bu mahlaslarını kullanmasının sebeplerini şu şekilde açıklayabiliriz: Mim û Hê, Feqiyê Teyran'ın asıl ismi olan Muhammed isminin Arap alfabesiyle yazıldığındaki ilk iki harfini temsil etmektedir. Muksi, Feqiyê Teyran'ın şu an Van'ın Bahçesaray ilçesi olarak bilinen o zamanın Muks köyü -ya da kasabası- olan yerleşim yerinde doğmasından dolayıdır. Feqî ise medrese eğitimi almış kişilerin icazet alıp Mela'lık seviyesine ulaşmadan bir önceki hâlidir. Seid Dereşî, *Diwana Weda'î* (İstanbul: Nûbahar Yayınları), 2012, 10; www. BilgiFormu.com, Erişim: 01/08/2016; Sadınî, *Feqiyê Teyran*, 19.

⁵Sadınî, *Feqiyê Teyran*, 54; Ekrem İli, *Feqiyê Teyran'ın Varlık Görüşü* (Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018), 3.

nûrun insanda tecellîsi ile çeşitli hâllere savrulan Şéxé Sen'anî hikâyesi de aşığın sevgili ile olan “bir”likteliği uğruna geçtiği merhaleler bu irtibatla anlatılmaktadır.

1. Şéxé Sen'anî Kimdir

Şéxé Sen'anî kıssası; Hâfız-ı Şîrâzi, Feriduddîn Attâr, Yunus Emre, Feqîyê Teyran, Bağdatlı Rûhî, Sâmî, Süleyman Fehim, Kavsi, Nâmık Kemâl⁶ gibi Fars, Türk ve Kürt edebiyatının önemli temsilcileri tarafından işlenmiştir. Şéxé Sen'anî'nin kim olduğuna dair kesin bilgi bulunmamaktadır. Kimi kaynaklarda bu şahıs, Devrinin muhaddis ve mutasavvıflarının önemli temsilcisi olarak kabul edilen Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' es-San'anî el-Himyeri⁷ iken kimisinde İbn Sakkâ⁸ olarak rivâyet edilmektedir. Abdulkadir Geylanî ile şeyhini arama üzere yaptığı yolculuktan⁹ anlaşıldığı kadarı ile şeyh-mürîd ilişkisinde yaptığı itaatsizlikten dolayı kötü hâller yaşadığı ve bu hâl üzere öldüğü de rivâyetler arasındadır.

İnsanın kendisine yolculuğunu hüdhüd kuşunun zaafları ve üzüntüleri üzerinden dile getirilen ve 409 beyitten oluşan “Şeyh-i Sen'an” kıssası ilk olarak mutasavvıf Feriduddîn Attâr tarafından aktarılmıştır.¹⁰ Feqîyê Teyran'ın divanında 364 beyitten oluşan Şéxé Sen'anî manzumesinde; 500 müridi¹¹ ile Mekke'de ikamet eden, zikir ve ibadetle meşgul,¹² dünyaya meyletmeyen,¹³ kendi zamanının kutbu¹⁴ olarak zikredilen mutasavvıf şeyhin rüyasında gördüğü Ermeni kıza aşkı anlatılmaktadır. Kızı bulan Şéx, vuslata ermek için kızın öne

⁶ Ahmet Talat Onay, *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, haz. Cemal Kurnaz (Ankara: TDV Yayınları, 1998), 388-394.

⁷ “Cübbe ve hırka tâc ve taht, verse gerektir aşka bac.

Dört yüz mürit ve elli hac, terk eyledi Abdürrezzâk.” Bkz. Abdalbaki Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf* (İstanbul: İnkılap Yayınevi, 1992), 87-88; Ali Akyüz, “Abdürrezzâk es-San'anî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 1/298.

⁸“Şol gönül içine girdi bu aşk
Mâsivayı çıkarıp sürdü bu aşk
Nice iffet ehli perhizkârların
Ar u nâmusun şişesin kırdı bu aşk
Çok kerâmet ehli çok mürşidlerin
Dil evine küfrü doldurdu bu aşk
Şeyh-ı San'an düşünde bir gece
Kâfirin kızını gösterdi bu aşk
Âşık oldu cânü dilden ol kıza

Gece gündüz oda yandırdı bu aşk.” Bkz. Şeyh Ahmed Kuddûsî, *Kuddûsî Divânı*, Haz. Fehmi Kuyumcu (Ankara: Gaye Matbaacılık, 1982), 606; Sadık Yazar, “Mütercimi Belirsiz Bir Şeyh-i San'an Mesnevisi”, *TurkishStudies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 5/4, 2010, 1572-1631. 1575-1576.

⁹ Gölpınarlı, *Yunus Emre ve Tasavvuf*, 151.

¹⁰ Feriduddîn Attâr, *Mantıku't-Tayr*, thk. Bedi' Muhammed Cum'a (Beyrut: Dâru'l-Endülüs, 2002), 71-72.

¹¹ Teyran, *Divan*, 164; Sadînî, *Feqîyê Teyran*, 245.

¹² Teyran, *Divan*, 165; Sadînî, *Feqîyê Teyran*, 245.

¹³ Teyran, *Divan*, 166; Sadînî, *Feqîyê Teyran*, 246.

¹⁴ Teyran, *Divan*, 168; Sadînî, *Feqîyê Teyran*, 251.

sürdüğü Hristiyanlığı seçerek ibadetini kilisede icra etmeyi, şarap içmeyi,¹⁵ Kur'ân'ı yakmayı,¹⁶ zünnar bağlamayı,¹⁷ domuz çobanlığı yapmayı¹⁸ kabul eder. Aslında Şeyh'in kızın yüzüne yansıyan ilâhi nûra aşkı¹⁹ sonucunda gösterdiği gayret kızın Müslüman olmasını sağlamıştır. Aynı anda ölen kız ve Şéx üzerinden Feqî, tasavvufî disiplin olan mürşid-mürîd rehberliğinin önemini²⁰ belirtmek için kızın aşkını kazanma uğruna geçtiği merhaleleri anlatarak manzumeyi bitirmektedir.

2. Feqî-yi Teyran'ın Vahdet-i Vücûd Görüşü

Tasavvufî düşüncede varlığın birliği (vahdet-i vücûd) esas, Hak'la Hak olmak ve varlığından geçip Hak varlığına bürünmek, Hak'tan başka hiçbir varlığı bilmemektir, görmemektir. Hakk'ın vücudu ile beraber, beşeriyet vasıflarının görünmez olmasıyla kulun yitirilmesidir.²¹ Allah-Âlem-insan ilişkisini açıklayan düşüncede varlık (vücûd), mümkün ve zorunlu kısımlarına taksim edilmezden önce kendinde bir hakikat olarak ele alıp zorunlu ve mümkünü onun kutbu sayarak Hak ile halkı (yaratılmış) izafet ilişkisiyle birbirine bağlar.²²

Tevhid-i zatla ilişkilendirilen vahdet-i vücûd, bilgi ve varlıkla ilgili teoridir. Bu teoride âlem, tek vücûddan ve hakîkatten oluşur. Dolayısıyla bu âlem Allah'ın sıfatlarının tecellî ve zuhûrundan ibarettir. Zira bunlar sürekli değişmekte ve bozulmaktadır. Bunlara varlık denilmesi mazhariyet ilişkisiyle mecâzî bir isnattır. Aslında bunlar ezelden beri Allah'ın ilminde sabit olan mahiyetlerdir ki bunlara “âyân-ı sâbite” denir. Allah'ın âyân-ı sâbiteye tecellîsi anında varlıklar meydana gelir. Hakkın varlığından başka varlık yoktur. Zâtının varlığının başlangıcı ve nihayeti yoktur.²³ Vücûdun büründüğü örtüler pek çoktur. Bütün kâinat hatta bir zerresi bile bu vücûddan hâlî değildir.²⁴ Bursevî'ye göre bu hâl, Allah göklerin

¹⁵ Teyran, *Divan*, 200-204; Sadmî, *Feqîyê Teyran*, 255-262.

¹⁶ Teyran, *Divan*, 201; Sadmî, *Feqîyê Teyran*, 304.

¹⁷ Teyran, *Divan*, 200-204; Sadmî, *Feqîyê Teyran*, 304-306.

¹⁸ Teyran, *Divan*, 204; Sadmî, *Feqîyê Teyran*, 310.

¹⁹ Teyran, *Divan*, 161; Sadmî, *Feqîyê Teyran*, 239-240.

²⁰ Teyran, *Divan*, 172; Sadmî, *Feqîyê Teyran*, 256.

²¹ İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhatü'l-Mekkiyye*, thk. Ahmed Şemseddîn (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999), 4/246-249; 6/365; Seyyid Şerif Cürcânî, *et-ta'rifât*, thk. Muhammed Sıddîk el-Münşâvî (Kahire: Dâru'l-Fadîle, 2011), 208; Halil b. Ahmed, *Kitâbu'l-Ayn*, thk. Abdulhamid el-Hendavî (Beirut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003), 4/348.

²² Ekrem Demirli, *İbnü'l-Arabî Metafizîği* (İstanbul: Sufi Kitap, 2017), 107.

²³ İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhatü'l-Mekkiyye*, 4: 248-250; Bahâuddîn Tâhâ el-İmâdî en-Nakşibendî, *Ahyâr ve Ebrârın Yolu: Tasavvuf*, haz. Ferzende İdiz (İstanbul: Sûfî Kitap, 2020), 69; Mahmut Erol Kılıç, *Şeyh-i Ekber İbn Arabî Düşüncesine Giriş* (İstanbul: Sûfî Kitap, 2015), 330; Hasan Kâmil Yılmaz, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2015), 343-344; H. Hüseyin Tunçbilek, “Mevlânâ'da Vahdet-i Vücûd Telâkkisi”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 18, (Temmuz-Aralık 2007), 56.

²⁴ Ahmed Avni Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, tercüme ve şerh haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017), 3/14.

ve yerin nûrudur²⁵ âyeti mûcibince her yere nûrun sirayetidir.²⁶ Vahdet-i vüçûd anlayışını benimseyen Feqî'ye göre bu nûr, mazhar-ı ilâhiyenin tecellî ettiği yerdir. İlâhi nûrun mazharını, aşığın seyretmeye doyamadığı yüzün sınırları içerisindeki yanak bölgesine atıfta bulunarak temellendirmektedir:

“Nalî ji destê démxaweré, naré cemala dîlberê”²⁷

“ Eksa îlâhî daye nav, mezher dîye sebr jé nete”²⁸

“Onun elinden inledi, o dilberin cemâlinden ateşi yükseldi”

“Yüzü/Zâtı güneş misâli olan o varlığın cemâlinden âşıklar inlemeye başladı.”

Vahdet-i vüçûd, sudûr teorisini nedensellik zincirini vesileciliğe çevirdikten sonra yaratılışı varlığın belirli mertebelerde bulunmasıyla açıklar. Bu noktada varlık sonsuz mertebelerde görünürken ve zuhur ederken aynı zamanda bu zuhur sûretlenmek, kisveye bürünmek, tecellî etmek vb. terimlerle anlatılmıştır.²⁹ Feqî burada zât mertebesinde yâni el-lâ-taayyün mertebesinde bahsetmekte ve bu mertebenin celâl ve cemâlin birlikteliğine dem vurmaktadır. Hiçbir şekil, madde, ayn ve taayyün olmadığı bu mertebe, küllî-nûrânî bir mefhumdur.³⁰ Bu mertebede sübûhat-i cemâlî'nin yakıcılığı anlatılmaktadır. Aşkın yakıcılığı; Allah'ı sonsuz, her şeyi kuşatıcı gerçekliği içerisinde, celâl ve cemâl sıfatlarını kucaklayacak şekilde yaratılmıştır.³¹

“Naré keçé dagirt hinav, déma ku téda nûr û tav

Eksa îlâhî daye nav, mezher bûye ser jé neté”³²

“Zât'ın ateşi onun ciğerini yakiverdi, “gül”ün/hakâkat-i Muhammediyye'nin yüzüne/zatına nûr feyezân etmeye başladı.

Beliren ilâhî nûrun yansıması idi, sabredemedi “mazhar”ı gördü diye”

Hakâkat-i Muhammediyye olarak da bilinen İlk Taayyün Mertebesi, Allah'ın zât ve sıfatlarının ayırt edilmeksizin toplu olarak bilinmesidir. Zuhur mertebelerinin ilki olmasından dolayı Taayyün-i evvel mertebesine nûr feyezânı başlar. Nûrun Allah'a yakınlık ve uzaklık ile

²⁵ Nûr, 24/35.

²⁶ İsmail Hakkı Bursevî, *Ferahu'r-Rûh Muhammediye Şerhi*, haz. Mustafa Utku (Bursa: Uludağ Yayınları, 2006), 6/85.

²⁷ Teyran, *Divan*, 177; Sadmî, *Feqîyê Teyran*, 264.

²⁸ Teyran, *Divan*, 178; Sadmî, *Feqîyê Teyran*, 264.

²⁹ Demirli, *İbnü'l-Arabî Metafizîği*, 116.

³⁰ Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*, 1/109.

³¹ William Chittick, *Tasavvuf*, çev. Turan Koç (İstanbul: İz Yayıncılık, 2019), 252.

³² Teyran, *Divan*, 178; Sadmî, *Feqîyê Teyran*, 264.

artıp/azalan bir özellikte olması, sūfî anlayışta Allah'a giden yolun kula açıldığı zaman onun sadrını aydınlatarak rü'yetle mazhar kılınması³³ şeklinde tasnif edilmektedir. Kul ibâdet ve riyâzetle kendini arındırırsa aşama aşama bu perdeleri geçer ve akseden nûrla Allah'tan açık bir beyan üzere baş veya kalple nazar ettirilir.³⁴ Hiçbir varlık ya da nesnenin nûr olmadan var olabilme imkânına sahip olmayacağını belirten âriflere göre Allah nûrun yaratıcısıdır. Bu anlayışla yaratılış, nûrlar hiyerarşisiyle anlamlandırılmaktadır.³⁵ Hakikat-ı Muhammediyye, Allah'ın her şeyden önce ve her şeyi kendisinden yarattığı bir nûr olması hasebiyle, âlemin yaratılışının kaynağı ve aslıdır. Bu Hakikat-ı Muhammediyye'nin âlem ile ilişkisi açısından ontolojik konumunu ifâde etmektedir. Daha sonra zuhûra gelen âlemdeki tüm hakikatler, hakikatlerin kaynağı olan Hâkikat-ı Muhammediyye'nin tafsilatıdır.³⁶ Feqî, Hâkikatı Muhammediyye'nin nûrundan tüm mahlukâtın yaratıldığı anlayışından hareketle Zât'ın aslında bilinmeyi ve tanınmayı istemesi üzere zuhûrun gerçekleştiğini belirtir. Bilinmeyi seven âleme nispet etmeseydi o zaman âlemin Allah'ı bilmesine imkân olmayacaktı. Dolayısıyla Feqî için nûrun yansıması, Allah'ın isim ve sıfatları, Hâkikat-ı Muhammediyye'de kemâle ermiştir.

Vahdet-i vücûd nazariyesinde varlık mertebeleri izah edilirken bazı metaforlar kullanılmaktadır. Bu metaforlardan biri ayna, deniz-dalga, güneş ile ışığı divan'da kullanılmaktadır. Hakkı ayna olarak alan Feqî için hakkın sıfat ve isimleri, aynadaki görüntüleridir. Varlıklar, sadece Allah'ın nûruyla canlılık kazanabilir.³⁷ Feqî'ye göre nasıl ki güneşin aynada yansıması görülebiliyorsa, âlemdeki varlıkların da bu şekilde "bir" in varlığının yansıması olarak görülmesi gerekmektedir.³⁸

“Ji me'neya 'eksé dibî, Ellah ji cih naqelibî
Me'bûd yek e nabe du bî, roj hate nîva mir'até”³⁹

“Varlıklara yansıyan mânevî nûr ilâhidir, bu Allah'ın Zâtı değildir
O her zaman birdir, mabud iki olamaz, güneş geldi aynanın ortasına yansıma ile”

³³ Hakîm Tirmizî, *Hatmü'l-evliyâ*, thk. Osman İsmâil Yahya (Mektebetü'l-Kasûlukiyye, t.s.), 121.

³⁴ Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr el-Baklî, *'Arâ'isü'l-beyân fî hakâ'iki'l-Kur'ân* (Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1971), 3/11.

³⁵ Şehâbeddin es-Sühreverdî, *Hikmetü'l-İsrâk* (y.y: Dâru'l-Maarifi'l-Hikemiyye, 2010), 131-140.

³⁶ Ferzende İdiz, “Tasavvufta Hakikat-ı Muhammediyye Meselesi ve Mesnevî'den Örnekler”, *EKEV AKADEMİ DERGİSİ*, Yıl: 18 Sayı: 59 (Bahar 2014), 181.

³⁷ Teyran, *Divan*, 161-162; Sadmî, *Feqîyê Teyran*, 240-241.

³⁸ Teyran, *Divan*, 202-203; Sadmî, *Feqîyê Teyran*, 306; İlî, *Feqîyê Teyran'ın Varlık Görüşü*, 45.

³⁹ Teyran, *Divan*, 161-202; Sadmî, *Feqîyê Teyran*, 300-305.

Feqî'nin, varlıkla ilgili düşüncelerini temellendiren en önemli hususlardan biri de eser üzerinden müessere giden sıfat-zat ilişkisidir:

“Şûşeya nûrîn cesed lé, dergehé muhra Ehed lé
‘Eks û nîşana Samed lé, li mifteya wehdanete”⁴⁰

“Yanağı şişedir, beni nurlu, üzerinde “Bir”in mührü vurgulu
Amed'in nişanesi ve yansımasıdır, Vahdaniyetin anahtarı vardır elinde”

Feqî için bütün kâinatı ihâta eden yüce Allah'ın bütün isim ve sıfatlarının nûrânî olması, ehadiyet sırrıyla olan tecellisi neticesinde her işi yapabilmesini mümkün kılmaktadır. vahidiyet tecellisi; sebep ve müsebbebin her birisinin Cenâb-ı Hakk'ın vücûb-u vücûduna, vahdetine, rubûbiyetinin kuşatıcılığına, isimlerinin tecellilerine işaret eder.⁴¹ Bu anlayışın eseri, âşık ile maşuk arasındaki ikiliği kaldırmak yani mevcûdu vücûddan ayrı görmenin imkânsızlığı görmektir:

“İşq û mehebbet ismek in, aşiq û me'şûq cismek in
Herdû di hev da qismek in, Şéxek di vé me'né de té”⁴²

“Aşk ve muhabbet “bir” isimdir, âşık ve maşuk tek “bir” bedendir
Her ikisi “bir” parça içinde iç içedir, ne anlama geldiğini bir şeyh bilir”

Tasavvufta aşk-âşık-mâşuk, sâlikte ilâhi uyanışı sağlayan ve sâliği vuslata erdiren kavramlardır. Sûflerin aşk kavramıyla ilk planda vurgulamak istedikleri şey, Allah sevgisidir ve bu sevgiyle onlar Allah'ı her şeyden daha çok sevmeyi kastederler.⁴³ Feqî'ye göre şeyhin zâhir aşk karşısındaki duruşu, ünsiyetini mahvederek ikiliği kaldırmasını ve “bir”den gayrının nefyini sağlamıştır. Küllî aşkın peşinde olan mikro düzeyde cüzî aşkla başlayan süreç gerçekte âşığın kendini gerçekleştirme, kendini aramasının bir ön aşamasıdır. Cüzî aşk küllî aşka evrildiğinde âşığın “kendini bilme” yolculuğu “Rabbini bulma” ya dönüşerek kişiyi kemâlât derecesine erdirtir.

⁴⁰Teyran, *Divan*, 192; Sadmî, *Feqîyê Teyran*, 290.

⁴¹ Bedüzzamân Saîd Nursî, *Sözler* (İstanbul: Envâr Neşriyat, 1996), 423.

⁴² Teyran, *Divan*, 202; Sadmî, *Feqîyê Teyran*, 325.

⁴³ Abdullah Kuşlu, “Kendini Bilmenin Bir İmkânı Olarak Mesnevî'de Aşk Tasavvuru”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 46, 2018, s. 185-210 186.

“Halé li Şéx rehmanî ye, da hûn nebén şeytanî ye
Wî yek diye û yek zaniye, mest kir meya wehdaneté”⁴⁴

“Şeyhin hâli rahmanî’dir, sakın demeyin hâli şeytanîdir
O “bir”i gördü, “bir”i bildi, “mest eyledi onu vahdet şarabı”

Tevhid anlayışında vahdet-i vücûd ilkesi bulunan Feqî’nin bu ilke ile alakalı kavramların eserinde geçiyor olması, tasavvufî anlayışını ortaya koymak hususunda önem arz etmektedir:

2.1. Vahdet-Kesret

Vahdetin zıddı ve Arapçada çokluk demek olan kesret varlıkların varlıklarını kendilerinden bilmek, onları müstakil varlıklarla var görmektir. Mevcudatın varlığını, Allah’tan bilmeye de, vahdet denir. Her varlıkta Allah’ın gücünü görmek, kesrette vahdeti görmek demektir.⁴⁵ Mutasavvıflar, tevhid düşüncesini vahdet-kesret bağlamında savunarak halkın varlığının çokluğunun görünüşte olduğunu ve Allah’ın sıfatlarının tezâhürünü içerdiğini diğer taraftan görünenlerin de hakîkatte olmadığını⁴⁶ belirtir. Hakîkatin “bir”in yansımaları olmasından hareketle Feqî, kesret içerisinde vahdette fâni olmanın imkânını şeyhin kalbinde Allah korkusuna bağlamaktadır.

“Ji xeşyeté dil nalenal bû, umrekî béhed li bal bû
Rihsipî bû şubhé kal bû, gişt fena bû j’kesreté”⁴⁷

“Allah korkusundan hep inlerdi gönlü, geçirmişti hadsiz hesapsız ömrü
Aksakallıydı, beyaz saçlı ve yaşlıydı, tamamen fena buldu kesret içinde”

Feqî, çokluğun içerisinde vahdeti bulmanın asıl amaç olduğunu ve beden kafesinin, gönül hânesinin maşuka ulaşmak için sadece araçlar olabileceğini belirtir.

“Dil kewkeb e mexlûqek e, leş qefesé sindoqek e
Qelban xerez me’şuqek e, hemyan divé wehdaneté”⁴⁸

“Gönül yıldız gibi mahlûktur, beden kafestir, sandıktır
Gönüllerin amacı maşuktur, hepsinin talebidir “vahdet”

⁴⁴ Teyran, *Divan*, 210; ; Sadînî, *Feqîyê Teyran*, 320.

⁴⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: İnka Yayınları, 2012), 155.

⁴⁶ Mahmûd Şebüsterî, *Gülşen-i Râz*, çev. Abdülbaki Gölpınarlı (Ankara: M.E.B. Yayınları, 1994), 39.

⁴⁷ Teyran, *Divan*, 170; Sadînî, *Feqîyê Teyran*, 254.

⁴⁸ Teyran, *Divan*, 162; Sadînî, *Feqîyê Teyran*, 241.

2.2. Hayret

Hayret, hakkın varlığının marifeti karşısında şaşırma üzere kalmak⁴⁹ anlamındadır. Bu noktada ilim ve aklın bittiğini⁵⁰ belirten sûflere göre Allah'ın sanatına hayranlık, esma ve sıfatlarından hâsıl olan durumdur. Hayret durumu, Hz. İbrahim'in varlığın hakîkati hususunda tefekküre dalarak kalbinin huzura ermesi ve fiili gördükten sonra faili görmeye talip olmasıdır.⁵¹

İbnü'l-Arabî, hayret hâlinde keserat ve hicabın, taayünât-ı kesire perdelerinin ortadan kalkacağını⁵² belirtir. Feqî'nin hayret makamında da “bir”i görmek bütün inançların üstünde, akli melekeleri pasifleştirmekte ve dervişlerin inandıkları hükümleri, problemleri unutturmaktadır.

“Bayé firaqé agir e, j' 'işqa keça dîn kafir e
Pansed murîd û zakir e, wer bûn di behra heyreté”⁵³
“Ayrılık rüzgârıdır ağır olan, kâfir dinli kızın aşkından
Beş yüz mürid ve zikir yapan, düştüler “hayret” denizine”

2. 3. Tecellî-Aks

Görünmek, zûhur etmek, açığa çıkmak anlamındaki tecellî, tasavvufta sâlikin kalbine doğan nûr⁵⁴ şeklinde tarif edilmektedir. Her ilâhi ismin tecellî ettiği yer ve yönde, karanlıktan aydınlığa, gaybdan şuhûda veya bilinmezlikten bilinirliğe bir akış bulunmaktadır. Dolayısıyla tecellî, kimi tasniflere göre tecellî-i zât, tecellî-i sıfat ve tecellî-i ef'al şeklinde tanımlanmaktadır.

Feqî, Şéx San'anî manzumesinde tecellî kavramını bizâtihi zikretmek yerine aks,⁵⁵ nakış,⁵⁶ ayna-maden,⁵⁷ perde⁵⁸ gibi kavramlar ile yani tecellî-i sıfat şeklinde ortaya koymaktadır. Vahdet ehli zâhir ve bâtın nûr⁵⁹ ile baktığı için gördükleri her şey hakkın tecellîsidir.

⁴⁹Ebu'l-Hasen Ebî Ali el-Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, thk. Mahmûd Mâzî Ebü'l-Azâim (Kahire: Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, 2007), 305;Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Şerhi*, 1/301.

⁵⁰ İsmail Ankaravî, *Minhâcu'l-Fukarâ*, haz. Sadettin Ekici-Meral Kuzu (İstanbul: İnsan Yayınları, 2011),345.

⁵¹ Hucvirî, *Keşfü'l-mahcûb*, 413.

⁵² Konuk, *Fusûsu'l-Hikem Şerhi*, 1/299.

⁵³Teyran, *Divan*, 183; Sadmî, *Feqîyê Teyran*, 273.

⁵⁴ Semih Ceylan, *Tecellî, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2011), 40/241.

⁵⁵ Teyran, *Divan*, 161-203; Sadmî, *Feqîyê Teyran*, 241-255.

⁵⁶ Teyran, *Divan*, 203; Sadmî, *Feqîyê Teyran*, 306.

⁵⁷ Teyran, *Divan*, 202; Sadmî, *Feqîyê Teyran*, 306.

⁵⁸ Teyran, *Divan*, 202; Sadmî, *Feqîyê Teyran*, 313.

⁵⁹ Teyran, *Divan*, 161, 178; Sadmî, *Feqîyê Teyran*, 240, 265.

“Qemer û şems û sitar e, roj di név avé diyar e,
Find û fanusé de veşare, ji beşera xelqiyetê”⁶⁰

“Ay, güneş ve yıldız nûru o nûrdur, suda ortaya çıkan nûr yine o nûrdur
Fanus içinde gizli olan mum o nûrdur, var o ilâhi nûrdan yaratılmış beşerle”

“Yan me’den î yan gewher î, yan sani’î yan mezher î
Yan ‘eksa Şahê Ekber î, yan neqşé tékda ru’yetê”⁶¹

“Ya madensin ya cevhersin, ya sanatçısın ya sanatı gösterensin
Ya en büyük Padişah’ı aksedensin, ya nakışsın, görünürsün gözlere”

Feqî de; yaratılmış her şeyin “bir”in tecellisi olmasını,⁶² Allah’ın isimlerinin tümünü sergileyen insana⁶³ özel anlam yüklemektedir.

“J’beşera zat û sîfetan, pîrr ji işqa mubtelatan
Ketme behra muşkîletan, çûme halé heyretê”⁶⁴

“Zat ve sıfatların beşere aksinden, nice aşkların belasından, derdinden
Problemler deryasına düşmüşüm ben, ulaştım sonunda hayret hâline”

2.4. Cemâl

Cemâl, aşğın ısrarlı rağbeti ve talebi üzerine hakkın kemâlleri izhar etmesidir.⁶⁵ Allah’ın, zâtı için vechi ile tecellî etmesi ile var olan her şeyi kahretmesidir. Cemâli için bir yaklaşma vardır; işte O, bize bununla yaklaşır:

Hakîkatlerin hepsinde cemâlin seyreder
Celâlınden gayri yoktur onu setredecek.⁶⁶

Feqî, cemâl mefhumunu vuslat vesilesi görmektedir. Vuslat, muhabbete dayalı yolculuktaki ilerleyişi anlatmaktadır. Kalbin mükâşefesi, sırrın müşâhedesi ile aşğın, hak’tan

⁶⁰ Teyran, *Divan*, 161; Sadmî, *Feqîyê Teyran*, 240.

⁶¹ Teyran, *Divan*, 203; Sadmî, *Feqîyê Teyran*, 306.

⁶² Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1995), 553-554.

⁶³ William Chittick, *Hayâl Âlemleri*, çev. Mehmet Demirkaya (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2003), 38.

⁶⁴ Teyran, *Divan*, 161-162; Sadmî, *Feqîyê Teyran*, 241.

⁶⁵ Abdurrezzak Kâşânî, *Istılâhâtü’s-Sûfîyye*, thk. Abdulâlî Şahîn (Kahire: Dâru’l-Menâr, 1992), 66.

⁶⁶ Kâşânî, *Istılâhâtü’s-Sûfîyye*, 66; Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 46-47.

perdeleneceği hususlar ortadan kalkar.⁶⁷ Vuslata erenler, tecellî fiillerini gördüğü için tedbir ve ihtiyattan kaçmaktadır.⁶⁸

“Husna keçê wasil dibî, yan ‘arif û kamil dibî
Yan xafil û cahil dibî, xelas dibin ji zehmetê”⁶⁹

“Kızın cemâliyle vuslat bulanlar, ister arif ister kâmil olsunlar
İster gafil olsun ister cahil olsunlar, kurtulurlar zahmet çekmekten”

Feqî için İnsanda tecellî eden Hakk’ın cemâlî, kavuşma ümidiyle nazlanan âşığa umuttur.⁷⁰

“Nalî ji dest démawarê, narê cemala dilberê”⁷¹

“O güneş yanaklının elinden inlerdi, o dilberin “cemal”inden ateşi yükseldi”

2.5. Yakîn

Yakîn kelimesi sözlükte; şüphe taşımayan kesin bilgi, iman gücüyle açıkça görme, kuşkunun ortadan kalkmasından dolayı hakkıyla bilme,⁷² bilginin en yüksek mertebesi⁷³ anlamlarında kullanılmaktadır. İstılahta yakîn; bir şeyin mümkün olduğuna inanmakla beraber o şeyin var olduğuna da iman etmek, hüccet ve burhan ile değil, iman kuvvetiyle gözün görmesi ve kalplerin sefasıyla gaybleri müşâhede etmek⁷⁴ anlamına gelmektedir. Sûfilerce apaçık nitelikteki bilginin bu müşâhede ile edinilmesi hakka’l-yakîndir.⁷⁵

Yakîn, genellik ve kesinlik arz etmeyen, sûfînin kendi şahsını bağlayan ve ona yol gösteren bilgidir. Feqî de özellikle hakka’l-yakîn kavramını kullanarak “bir”e ulaşmanın ve “bir”i

⁶⁷ Şehâbeddîn Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, thk. Muhammed b. Şerîf ve'l-ahirun (Kahire: Dâru'l-Maarif, ts.),308.

⁶⁸ Teyran, *Divan*, 188; Sadînî, *Feqîyê Teyran*, 280.

⁶⁹ Teyran, *Divan*, 180; Sadînî, *Feqîyê Teyran*, 268.

⁷⁰ Teyran, *Divan*,163, 201; Sadînî, *Feqîyê Teyran*, 242, 304.

⁷¹ Teyran, *Divan*, 177; Sadînî, *Feqîyê Teyran*, 264.

⁷² Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 217-218; Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sadr, 2010), 5/793; Kâşânî, *Isulâhâtu's-sûfiyye*, 274; Ragıp el-İsfahânî, *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'ân*, thk. Safvan Adnan Davudî (Beyrut: Dâru'l-Kalem, ts.), 553.

⁷³ Şihabuddîn Mahmud Âlûsî, *Rûhu'l-meâni fî tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'il-mesânî* (Beyrut: Dâru İhya'it-Turas'il-Arabî, ts.), 30/225.

⁷⁴ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 218.

⁷⁵ Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*, thk. Muhammed b. Şerîf ve'l-ahirun (Kâhire: Müessesetü Dâru's-Şa'b, 1989), 318-319.

görmenin hazzına ulaşmak ister. Onun anlayışında hakka'l-yakîn, hakîkate ve marifetullaha yani varlığa ulaşmanın arzusudur. Bu arzu buluşma ve kavuşmadır.

“Rûnin li ser dînan şevé, er Şéx disojit mushefé
Rast e cemala min divé, heqqe'l-yeqîn min bi te té”⁷⁶

“Gel oturalım gecenin bir vaktinde, eğer şeyh kalkıp Mushaf'ı yakar ise
Sahiden cemalimi görmek ister öyleyse, hakka'l-yakîne ulaşacağım o takdirde”

2.6. Aşk

Tasavvufta aşk; varlığın aslı, yaratılış sebebi, ilahi rahmetin armağanı⁷⁷ olarak değerlendirilmektedir. Vahdet-i vücûd anlayışında aşk, sevenin sevdiğinde yok olması, mahbuptan başka her şeyi yakan ateş ile kendisinden daha kâmil olmayan şeyh⁷⁸ şeklinde tanımlanmaktadır. Aşkta güdülen temel amaç Allah sevgisi ise de mecâzi aşk, ilâhi nûr ve güzelliğe vesile olan köprü işlevindedir. Feqî'nin şiirlerinde ele alınan ana konulardan biri aşktır. Şiirin sülûk metodolojisini aşk üzere kuran Feqî için mecâzi aşk olmadan kemâle ulaşmak imkânsızdır.

“Hal bémecez naéte bal, kâmil dibî b'ulfiyyeté”⁷⁹
“Mecazi aşk olmadan hal meydana gelmez, bu aşka ısınmayla erinir kemâle”

Aşkın “bir”e bakan bir yüzünün bulunduğunu belirten Feqî,⁸⁰ sevgilinin güzelliğinden dolayı oluşan mecâzi aşk hakîki aşka dönüşmezse hayat viran olur. Dolayısıyla sevgiliye atfettiği değer hakîkate uyanma vesilesidir.

“Eşqa mecaz peyda bûye, îro li min dijwar bûye
Hîvî dikim heqîqî ye, wéran ez im malim xirab”⁸¹

“Mecazi aşk çıktı ortaya, bugün beni zorlayıp sarsmakta
Umarım döner hakiki olana, viran olan benim, evim yıkıldı”

“Dém şûşe ye ruh qefes e, mecaz ne işq e hewes e”⁸²

⁷⁶ Teyran, *Divan*, 201; Sadîni, *Feqîyê Teyran*, 304.

⁷⁷ Yaşar Nuri Öztürk, *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf* (İstanbul: Yeni Boyut, 1990), 403.

⁷⁸ Aynükdât Hemedânî, *Temhîdât (Aşk ve Hakikat Üzerine Konuşmalar)*, haz. Halil baltacı (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015), 165-195.

⁷⁹ Teyran, *Divan*, 160; Sadîni, *Feqîyê Teyran*, 237.

⁸⁰ Teyran, *Divan*, 34.

⁸¹ Teyran, *Divan*, 35, 197; Sadîni, *Feqîyê Teyran*, 299.

⁸² Teyran, *Divan*, 163; Sadîni, *Feqîyê Teyran*, 243.

“Yanak şişedir ruh a kafestir, mecâzi aşk, aşk değil bir hevestir”

Feqî, her şeyde birliğin esas olduğu vahdet fikrine paralel olarak Allah'ı kalben müşâhede edenin her yerde O'nu göreceğini, O'nun aşkının her şeyi kuşatacağını belirtmektedir. Aşkı kâmil olan, hem seven hem sevgili olan “bir” ile birlikteliğinin neşesini yaşar.

“ ‘Aşiq tu yî dilber tu yî, nazir tu yî menzer tu yî
Ruh û ruhan gewher tu yî, misbah û nûra qîmeté”⁸³

“Âşık da sensin maşuk da sensin, bakan da sensin bakılan da sensin
Ruhların ruhu olan cevher sensin, sensin lambası ve kıymetli nûru ile”

“ ‘Aşiq li meş'ûq ferricî, behra evîné heccicî”⁸⁴
“Âşık maşukunu seyretmeye daldı, aşkın deryası oldukça dalgalandı”

Feqî'ye göre aşkın farklı anlam ve işlevi bulunmaktadır. Bunlardan biri de aşk için kulluk ve ibadet etmenin gerekliliğidir. Aşk sayesinde muhabbet oluşan kalpte hâller meydana gelebilir.

“İşq bé îbadet nabitin, hetta mehebbet nabitin
Hal û helawet nabitin”⁸⁵

“Aşk ibadetsiz olmaz, muhabbet olmayınca,
Ortaya çıkmaz hâl ve halvet”

Feqî'nin dizelerinde, aşkın gönülde uyanmasıyla sâlikin yaşamında zorlu imtihanlarla yüzleşebileceği, çile ve derdin aşkın imtihanı olduğu anlaşılmaktadır.

“Rûmet hebû Şéx bé qiyas, bayé evîné bir libas
İşqa keçé germ kir evîn, pabende kir ew har û dîn”⁸⁶

“Şeyh'in ölçüsüz saygınlığı vardı, aşk rüzgârı onun elbiselerini bile aldı
Kızın aşkı muhabbet pazarını kızıştırdı, şeyhi delirtti, ayağını bağladı”

⁸³ Teyran, *Divan*, 162; Sadmî, *Feqîyê Teyran*, 241.

⁸⁴ Teyran, *Divan*, 186; Sadmî, *Feqîyê Teyran*, 278.

⁸⁵ Teyran, *Divan*, 164; Sadmî, *Feqîyê Teyran*, 244.

⁸⁶ Teyran, *Divan*, 178; Sadmî, *Feqîyê Teyran*, 265.

2.7. Cezbe

Sufiler cezbeyi, kulun beşeri özelliklerden çekilip İlâhî özellikleri kazanarak, vahdet tecellîlerini müşahede etmesi⁸⁷ şeklinde tanımlamaktadır. Sülûk anlayışında cezbe, ilâhî tecellî karşısında sâlikin gönlünde uyanan muhabbet karşısında tahakkuk eden davranıştır. Cezbede kul hakkın çekiminde olduğu için aşk mertebesine ulaşan sâlik, genellikle gittiği yerde kalarak sahv hâline dönemez.⁸⁸ Bu hal üzere kalarak hayat süren bu kişilere “mezcûb” denilmektedir. Mezcûba hakk’ın cezbesi hücum edince “kalbim rabbimi gördü”⁸⁹ hakîkati hâsıl olur.⁹⁰

Feqî cezbe’yi sâlikin gönlünde uyanan muhabbetin sonucu oluşan ilâhî eylem ve lütûf olarak görmektedir. Dolayısıyla bu hâl gizlidir. Kabiliyetle veya sonradan kulun çabasıyla oluşmaz, Allah tarafından bahşedilmiştir.

“Cezbe çi? Remzek çefî ye, mebde’ çi? Halé xefi ye
Tétin bi dil da tavî ye, mewcé di behra hikmete”⁹¹

“Cezbe nedir? Bir göz işaretidir, başlangıç nedir? O gizli bir hâldir
Onun ışığı kalbe doğru gelir, benziyor deryadan bir dalgaya”

Feqî için cezbe, tahammül ve sabır gerektiren bir hâldir. Bu sınavı başarıyla tamamlayan Sâlik, makamları kat ederek en son nokta olan hatemliğe⁹² ulaşır.

“Me’na di mezcûban evîn, birîn di batin da xufîn
Ew hal dibînin dikevîn, xelqno ji çi ye? ji kémtaqetê”⁹³

“Meczuplar bunu anlar, içlerinde gizli yaralar var
Bu hâle kapılınca düşüyorlar, ahâli, neden? Güçleri yok tahammüle”

“Cezbe”surre ser xatem e, girtin li méran lazim e⁹⁴

Feqî her ne kadar cezbeyi ilâhi nûrun tecellîsi olarak görse de sâlikin kâmil bir pîrin rehberliği eşliğinde, lütûf ve feyzlerine nâil olarak yürümesini tavsiye etmektedir.

⁸⁷ Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, 48.

⁸⁸ Sühreverdî, *Avârifü'l-Maârif*, 59-65.

⁸⁹ Âl-i İmrân, 3/79.

⁹⁰ Hemedânî, *Temhîdât*, 204.

⁹¹ Teyran, *Divan*, 165; Sadînî, *Feqîyê Teyran*, 245.

⁹² Peygamberler içerisinde yolun sonuna gelen Hz. Peygamber (s.a.v.) evliyalar içerisinde “mehdiy-i Muhtazar” (beklenen mehdi) şeklinde tabirler kullanılmaktadır.

⁹³ Teyran, *Divan*, 165; Sadînî, *Feqîyê Teyran*, 245.

⁹⁴ Teyran, *Divan*, 165; Sadînî, *Feqîyê Teyran*, 245.

“Cezba feqet peyda bitin, hindî bi Şéx ra mabitin
Bé pîr û rehber nabitin, bé ageh j'terbiyyetê”⁹⁵

“Cezbe ortaya çıksa da, şeyh bundan haberdar olsa da
Pirsiz rehbersiz varılmaz menzile, haberi yok nerden almıştır terbiye”

Sonuç

Feqîye Teyran, 16. yüzyıl başlarında yaşamış, eğitimini çeşitli yerlerde tamamlamış âlim ve mutasavvıf bir şairdir. Klasik Kürt Edebiyatının kurucularından biri olan Teyran, Kurmanci dilinin inceliklerini kasidelerinde ustaca kullanarak tasavvufî öğeler üzerinden önemli mesajlar vermektir. Bu kasidelerinden biri Şex Sen'anî hikâyesidir. Hikâyenin kahramanı olan şéxin, muhaddis ve mutasavvıf Şeyh Abdürrezzâk veya İbn Sakkâ olduğu rivâyet edilmektedir. İranlı şair Feriduddîn Attâr başta olmak üzere Fars, Türk ve Kürt Edebiyatında birçok şair tarafından işlenen Şex Sen'anî hikâyesi, “bir”den zuhûr eden kesretin nasıl “bir”e döndüğünü ve ilâhî aşkı oluşturduğunu anlatmaktadır. Allah'ın nûruyla bakan şéxin aşkı, vahdet-i vücûd anlayışına uygun olarak zahîrdeki izafiliğin, kahrın lütfunun, kendi aslına ilerleyen yolculuğun hikâyesidir.

Feqîyê Teyran, vahdet-i vücûd anlayışında olan sûfî-şairlerdendir. Feqî, Hak dışında görünür âlemde görünen tüm varlıkları, Hakk'ın mazharları olarak değerlendirip onları Hakk'tan bağımsız bir şey olarak görmemektedir. Bu görüşünü, tasavvufun genel düşüncesi içerisinde çoklukta birliği görebilmek şeklinde dile getirmektedir. Vahdet-kesret, hayret, tecellî-aks, cemâl, aşk, cezbe kavramlarını vahdet-i vücûd anlayışı çerçevesinde insanın kendi hakîkatine yolculuğu şeklinde tasvir etmektedir. Şair, vahdet-i vücûdu her ne kadar kendine özgü üslup ile zâhiri güzellik üzerinden dile getirirse de genel anlamda tasavvufî düşünce çerçevesinde değerlendirmektedir. Bu değerlendirmede şeyh-mürîd irtibatının önemi şéxin aşk yolculuğunda geçirdiği merhalelerden anlaşılmaktadır. Feqîyê Teyran'ın bu hikâyesinde, tasavvufî eğiliminin, sembolik dil ve vahdet-i vücûd anlayışının özünü Hakkın varlığında yok olma (fenâ) oluşturmaktadır.

Kaynakça

⁹⁵Teyran, *Divan*, 194; Sadîni, *Feqîyê Teyran*, 294.

- Akyüz, Ali, “Abdürrezzâk es-San‘ânî”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*.1/298. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Âlûsî, Şihabuddin Mahmud. *Rûhu'l-meâni fî tefsiri'l-Kur'âni'l-Azîm ve's-seb'il-mesânî*.Beyrût: Dâru İhya'it-Turas'il-Arabî, ts.
- Ankaravî, İsmail, *Minhâcu'l-Fukarâ*, haz. Sadettin Ekici-Meral Kuzu, İstanbul: İnsan Yayınları, 2011.
- Attâr, Feriduddîn. *Mantıku't-Tayr*. thk. Bedî' Muhammed Cum'a. Beyrut: Dâru'l-Endülüs, 2002.
- Aynülkudât Hemedânî. *Temhîdât (Aşk ve Hakikat Üzerine Konuşmalar)*. haz. Halil baltacı. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2015.
- Baklî, Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr el-. *'Arâ'isü'l-beyân fî hakâ'iki'l-Kur'ân*. Beyrût: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrût, 1971.
- Bursevî İsmail Hakkı. *Ferahu'r-Rûh Muhammediye Şerhi*. haz. Mustafa Utku. Bursa: Uludağ Yayınları, 2006.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: İnka Yayınları, 2012.
- Ceylan, Semih. Tecellî. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 40/241,İstanbul: TDV Yayınları, 2011.
- Chittick, William. *Hayâl Âlemleri*. çev. Mehmet Demirkaya. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2003.
- Chittick, William. *Tasavvuf*. çev. Turan Koç, İstanbul: İz Yayıncılık, 2019.
- Cürcânî, Seyyîd Şerif. *et-ta'rîfât*. thk. Muhammed Sıddîk el-Münşâvî. Kahire: Dârü'l-Fadîle, 2011.
- Demirli, Ekrem. *İbnü'l-Arabî Metafiziği*. İstanbul: Sufi Kitap, 2017.
- Dereşî, Seid. *Diwana Weda'î*. İstanbul: Nûbahar Yayınları, 2012.
- Gölpınarlı, Abdalbaki. *Yunus Emre ve Tasavvuf*. İstanbul: İnkılap Yayınevi,1992.
- Halil b. Ahmed. *Kitâbu'l-Ayn*. thk. Abdulhamid el-Hendavî. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2003.
- Hucvirî, Ebu'l-Hasen Ebî Ali el-. *Keşfü'l-mahcûb*. thk. Mahmûd Mâzî Ebü'l-Azâim. Kahire: Mektebetü's-Sekafeti'd-Diniyye, 2007.
- İli, Ekrem. *Feqiyê Teyran'ın Varlık Görüşü*. Mardin: Mardin Artuklu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, 2018.

- İbnü'l-Arabî. *el-Fütûhatü'l-Mekkiyye*. thk. Ahmed Şemseddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1999.
- İbn Manzûr, Ebü'l-Fadl Muhammed b. Mükerrerem b. Ali el-Ensârî. *Lisanü'l-Arab*, Beyrût: Dâru Sadr, 2010.
- İdiz, Ferzende. “Tasavvufta Hakikat-ı Muhammediyye Meselesi ve Mesnevî'den Örnekler”. *EKEV AKADEMİ DERGİSİ*. Yıl: 18 Sayı: 59 (Bahar 2014),179-199.
- İsfahânî, Ragıp el-. *el-Müfredat fî Garibi'l-Kur'ân*. thk. Safvan Adnan Davudî. Beyrût: Dâru'l-Kalem, ts.
- Kâşânî, Abdurrezzak. *Istılâhâtü's-Sûfiyye*. thk. Abdulâli Şahîn. Kahire: Dâru'l-Menâr, 1992.
- Kılıç, Mahmut Erol. *Şeyh-i Ekber İbn Arabî Düşüncesine Giriş*. İstanbul: Sûfi Kitap, 2015.
- Konuk Ahmed Avni. *Fusûsu'l-Hikem Tercüme ve Şerhi*. terc. ve şerh. haz. Mustafa Tahralı, Selçuk Eraydın. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2017.
- Kuddûsî, Şeyh Ahmed. *Kuddûsî Divânı*. haz. Fehmi Kuyumcu. Ankara: Gaye Matbaacılık,1982.
- Kuşeyrî, Abdülkerim b. Hevâzin el-. *er-Risâletü'l-Kuşeyriyye*. thk. Muhammed b. Şerîf ve'l-ahirun. Kâhire: Müessesetü Dâru's-Şa'b, 1989.
- Kuşlu, Abdullah. “Kendini Bilmenin Bir İmkânı Olarak Mesnevî'de Aşk Tasavvuru”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. (Konya-2018). 46/185-210
- Nakşibendî, Bahâuddîn Tâhâ el-İmâdî en-. *Ahyâr ve Ebrârın Yolu: Tasavvuf*. haz. Ferzende İdiz. İstanbul: Sûfi Kitap, 2020.
- Nursî, Bedüzzamân Saîd. *Sözler*. İstanbul: Envâr Neşriyat, 1996.
- Onay, Ahmet Talat. *Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*. haz. Cemal Kurnaz. Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Özdemir, Necat. *Zembilfroş Hikâyesi Bir Araştırma ve Analiz*. İstanbul: Ravza Yayıncılık, 2012.
- Öztürk, Yaşar Nuri. *Kur'an ve Sünnete Göre Tasavvuf*. İstanbul: Yeni Boyut, 1990.
- Sadınî, M. Xalid. *Feqiyê Teyran Jıyan, Berhem û Helbestên wî*. İstanbul: Nûbahar,2014.
- Sühreverdî, Şehâbeddîn, *Avârifü'l-Maârif*. thk. Muhammed b. Şerîf ve'l-ahirun. Kahire: Dâru'l-Maarif, ts.
- Sühreverdî, Maktûl. *Hikmetü'l-İşrâk*. y.y: Dâru'l-Maarifi'l-Hikemiyye, 2010.
- Şebüsterî, Mahmûd. *Gülşen-i Râz*. çev. Abdulbaki Gölpınarlı. Ankara: M.E. B. Yayınları, 1994.

- Teyran, Feqiyê. *Divan û Diwan Feqiyê Teyran*. çev. Kadri Yıldırım. Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayınlar Genel Müdürlüğü, 2014.
- Tirmizî, Hakîm. *Hatmü'l-evliyâ'*. thk. Osman İsmâil Yahya. y.y: Mektebetü'l-Kasûlukiyye, t.s.
- Tunçbilek, H. Hüseyin. “Mevlânâ'da Vahdet-i Vücûd Telâkkisi”. *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. sayı: 18, Temmuz-Aralık 2007, 55-60.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları,1995.
- Uzun, Mehmet. *Kürt Edebiyatına Giriş*. İstanbul: İthaki Yayınları, 2007.
- Yazar, Sadık. “Mütercimi Belirsiz Bir Şeyh-i San'ân Mesnevisi”, *TurkishStudies International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turcic*. Volume 5/4, 1572-1631.
- Yıldız, Muhammed Zahir. “Bersis Âbid Hikâyesi”. *Gülistan Aylık İlim ve Kültür Dergisi*. Kasım 2012, 45-63.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Ana Hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2015.
- Zekî Beg, Muhammed Emîn. *Kürtler ve Kürdistan*. İstanbul: Nûbahar Yayınları,2010.
- www. Bilgiformu.com, Erişim Tarihi: 01/08/2016.